

РОЗДІЛ III ШЛЯХИ ТОЛЕРАНТИЗАЦІЇ МІЖКОНФЕСІЙНИХ ВІДНОСИН В УКРАЇНІ

*П.Павленко**

ПОЗИТИВНИЙ ДОСВІД ПРИСУТНОСТІ ЦЕРКВИ В СОЦІУМІ ЯК ЦІННІСТЬ У РОЗБУДОВІ НИНІШНЬОГО УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Українська національна культура являє собою той всесвітній самобутній феномен, який, попри свою тяжку і трагічну долю, займає почесне і визначне місце серед культур інших народів, носячи загально планетарний порядок і вираження. І ті тяжкі торттури, які відчула на собі впродовж століть українська душа, все ж не зламали її духовно, а навпаки – призвели до гартування, до визначення вельми важливого і необхідного для її становлення досвіду.

Феномен українців зумовлений не лише вигідним географічним положенням між Сходом і Заходом, а й ще одним важливим чинником, без якого їхня феноменологія буде необ'єктивною, неповною - причетністю українців і української національної культури до християнської релігійної сфери, яка обумовила, спричинила і кардинально змінила весь подальший буттєвий поступ нації, увійшовши в її матеріальну і, насамперед, духовну культуру - мову, побут, традиції, обряди і звичаї, космологію і мораль.

Без перебільшення можна сказати, що візантійсько-християнська релігія на початку її впровадження і поширення серед народного загалу була таки досить незрозумілою і чужою. Проте з часом вона стає для українців їх національною релігією, виразником їх національних інтересів, їх національно-духовним сторожем, певною складовою їх самосвідомості, дієвим чинником їх етностановлення.

Не без підстав зауважимо, що одну з провідних ролей у процесі становлення самосвідомості української нації, як і загалом практично усіх європейських етносів, зіграла саме християнська моральна доктрина, яка, по суті, вперше в історії людства репрезентувала загальнозрозумілу ідейну основу для гуманізації людської спільноти. Власне, християнське моральне вчення в межах українського народного середовища суттєво відкоригувало «мотив» і «вчинок» особи у всіх сферах її життя - в побуті, в праці, в системі родинних і особистісних відносин. Однак не сама по собі проповідь високого морального вчення зумовила певну трансформацію дохристиянських світоглядних дороговказів і морально-етичних цінностей українців, а глибока і жива віра у Бога й божественні ідеали та принципи, заповіді та норми, у вищій смисл людського життя, надія на реальну можливість здійснення цього смислу вже тут, на Землі.

Найголовнішу і найважливішу парадигму християнської моралі становить ідея гуманізму. Власне, весь європейський соціокультурний комплекс мусить завдячувати саме християнству за те, що воно утвердило в його межах високий гуманізм і цінності, обстоювані християнською традицією.

Так, християнська моральність втілила дещо загальнолюдське, безумовно цінне, а саме: принципи любові до ближнього, поваги до нього як до особистості і визнання за нею її безумовної цінності. Людина, згідно зі вченням Ісуса Христа, незалежно від того, якою вона є, насамперед уособлює собою божественну істоту. Вектор євангельського вчення спрямований не просто у бік людини: він веде в її серцевину, в її душу.

У цьому контексті більшовицько-радянська атеїстична програма боротьби з

* Старший науковий співробітник Відділення релігієзнавства Інституту філософії імені Г.С.Сковороди НАН України, к.філос.н.

Християнською Церквою була зорієнтована загалом проти самої людини. Власне кажучи, більшовизму людина як особистість була не просто потрібна, а й прямо таки ворожа. Та й саме поняття людини в межах такої антилюдяної політики зазнавало девальвації. Цінність для нього (більшовизму) являв лише певний клас (власне, згромадження) людей, сіра бездуховна маса людських істот. Іншими словами, нищівно розправляючись з релігією, радянська влада заодно розправлялася і з конкретною людиною, руйнуючи її внутрішній світ, її світоуяву, а в етнічному вимірі - ламала традиційну національно-культурну сферу її буття.

Ми вже зауважили вище на тому, що християнство для українця протягом останнього тисячоліття було чимось суто природнім. Саме тому війна проти релігії не могла не завдати шкоди загалом усьому українському національно-культурному комплексу. Більше того, викорінюючи християнство зі свідомості мас, тим самим викорінювали не лише окремі національні світоглядні парадигми українця, а й традиційно притаманні йому звичні моральні норми.

Суть проблеми українського національно-культурного відродження відтак залежить від слідування чи нехтування передусім християнською мораллю, яка традиційно вже вважається єдиним цілим з нормами загальнолюдської моралі. Власне, сила українського народу, як і будь-якого іншого європейського етносу, знаходиться передусім у його моральному законі, який, у свою чергу, витікає з закону Христової Євангелії. Відтак національний ренесанс передбачає й відродження традиційної для українця християнської моралі. Наголосимо, що розуміння процесу українського відродження поза відродженням традиційної християнської моралі, чесноти, наперед уже приречене на неуспіх. Власне, де сила цього морального закону слабне, де замість служби високим ідеям християнського гуманізму приходить жага служби *суто* матеріальному, прагнення жити попри всіх і вся лише собі у вигоду, там замість морального закону, замість розвою нації, наступає її розклад, дегенерація й зникнення. А це, зрештою, призводить до спустошення рідної землі, більше того, до плондрування у народі всього людяного.

Треба усвідомлювати, що людини без етнічної належності не може існувати. Нівеляція етнічності особи і цілого народу перетворює його тільки на згромадження людей, на масу, якою в умовах технічно-інформаційної цивілізації дуже легко маніпулювати. Зрозуміло, що за таких умов саме поняття “держави” стає умовним, також зовнішнім, географічно-територіальним.

Універсальна культура може спертися у своєму поступі виключно на етнічно несвідомих осіб, які будуть її носіями і провісниками. У цьому відношенні релігійна форма є дуже зручною для її поширення. А зважаючи на те, що сучасний український неохристиянин, як і загалом пересічний представник ряду НРР, істотно відрізняється від традиційного віруючого, бо ж, на відміну від останнього, не просто заявляє про свою релігійність, а більше того активно її демонструє й популяризує всіма можливими засобами (активна місіонерська діяльність є одним з основних атрибутів, що характеризує вірного члена громади, оскільки постає як обов’язкова віроповчальна норма, що ґрунтується на заповіді Ісуса Христа “Ідіть по цілому світові, та всьому створінню Євангелію проповідуйте!” (Мк. 16:15)). Більше того, дякуючи тому, що неохристиянський рух в Україні складають здебільшого люди віком від 20 до 40 років (і то саме інтелектуалізовані прошарки населення), то треба зауважити на його динамічному поширенні в нашому суспільстві, а відтак і поширенні на українських теренах масової псевдоетнічної культури. Подібний динамізм не може не викликати занепокоєння, бо ж на карту ставиться доля існування нації і держави.

Так, наприклад, в Україні серед палітри різного толку неохристиянських напрямків найпотужнішим і найчисельнішим є харизматичний рух. Його універсалістська ідея “відродження” особистості і нації передбачає виключно відродження їх “взагалі”. Авторитарне зерно спричинює нав’язати монополію, владу над тисячами віруючих і спрямоване в першу чергу проти їхньої етнічної чи національної приналежності в ім’я

“вищого” – “громадянства неба”. Власне кажучи, харизмати, живучи на цій землі, люблять її стільки, скільки це важливо і можливо у світлі їхніх віровчень і необхідно їм для ортодоксального ведення релігійного життя, однак їхній кінцевий ідеал - не реформація, не розбудова, не вдосконалення “цьогосвітнього” суспільства, але пасивне очікування і сподівання досягти єднання з Богом.

Більшість представників неохристиянських громад не ідентифікують себе в етно-національному і культурному просторі, обстоюють відверто агресивні космополітичні, наднаціональні, інтернаціональні, позанаціональні, ненаціональні погляди, мотивуючи це тим, що справжнє новозавітне християнство стоїть поза етнічними і культурними вимірами. З останнім навряд чи можна погодитися, бо ж в Біблії немає жодного тексту, який би довів це твердження.

У світлі національного неохристиянські церкви України, як і загалом сучасна нетрадиційна релігійність, тримає і ще один вельми проблемний аспект – мовний. Для неохристиян не є притаманним звертатися до українців їхньою рідною мовою. Серед вірних можна чути російську мову (нею видруковується більша частина літератури релігійного вжитку, проводяться культово-обрядові заходи, радіо- і телепередачі), і лише деінде, як виняток, українську. А це тому, що лідери громад, принаймні у Центрі і на Сході України, озброївшись тенденційно підібраними текстами з Нового Завіту, зауважують, що “мова виявляється не так вже й важливою”, бо ж “важливішим є те, щоб вона була доступною для розуміння”. А оскільки для неохристиян “важлива не мова як така, а істина”, то “мова церковного богослужіння, - зауважують вони, - мусить бути Євангельською”, “мусить бути такою, якою духовний наставник зможе ясно донести шлях любові Божої”. Втім підтекстом висловлювань “євангельська мова”, “християнська мова”, “мова не важлива” стоїть визначення виключно російської мови як мови релігійно-культового вжитку. Все це доводять певний рівень національного самоусвідомлення членів нетрадиційних громад, переважно більшість в лоні яких становлять етнічні українці.

Втім “людей взагалі” ніколи не було і не буде. І хоч далеко зайшла культурна нівеляція серед народів Західної Європи, однак нація відрізняється одна від одної власними культурними виразниками і, що характерно, рідною мовою.¹ Зауважимо, що в системі ідентифікацій (політичної, соціальної, класової, родової, расової, релігійної тощо) якраз етнокультурна ідентифікація посідає найголовніше місце. “З усіх колективних ідентичностей, що їх тепер поділяють люди, національна ідентичність, мабуть найважливіша й найповніша, - зазначає Е.Сміт. – Адже не тільки націоналізм як ідеологічний рух проникає в усі закутки світу, - передусім сам світ поділений на “національні держави”, тобто на держави, що претендують бути націями”.² Виходячи з цієї тези і зважаючи на прагнення України бути державою, а денаціоналізованої чи ненаціональної держави за наявності моноетнічної більшості просто не буває, культивування “людини взагалі” під вуаллю віри Христової є міною вповільненої дії.

Відтак неохристиянський рух, разом із іншими НРР в Україні з часом, із огляду на факт стабільного і динамічного поширення його та віковий ценз (20-40 років) його adeptів, може спричинювати непоправні негативні трансформації не лише етнокультурного порядку, а й бути каталізатором руйнування державності, бо ж його лоно складають молоді громадяни України. А оскільки громадянин має не лише конкретні, конституційно закріплені за ним права і свободи, що затверджують статус особи в суспільстві, а й певні громадянські обов'язки перед державою, які в сумі утворюють сталий правовий зв'язок особи як громадянина з державою, то, зрозуміло, що універсалістські і неокосмополітичні уподобання такого громадянина чреваті своєю односторонністю, тобто суто егоїстичними намірами особи користуватися своїми правами і свободами, при цьому нехтуючи своїми обов'язками перед суспільством. І не дивно, що в

¹ Там само.- С. 336.

² Сміт Е.Д. Національна ідентичність.- С.149.

ряді країн, зважаючи на це, на діяльність ряду неохристиянських конфесій накладені строгі обмеження.

Так, один із найжорстокіших у Європі законів прийнятий в Австрії. Щоб отримати юридичні права, релігійні об'єднання повинні там протягом 10-20 років доводити своє право на діяльність в суспільстві. Навіть у такій, доволі віротерпимій країні світу як США, наприклад, "Церква Христа" (тут мається на увазі одна, найбільш агресивна з чотирьох течій Церкви Христа, яка має ще назву "Бостонський рух" - П.П.) заборонено вести релігійну агітацію в студентських містечках (а в Україні ця конфесія без перешкод діє саме на базах вузів і студентських містечок). Приходиться тільки гадати чому тоді Україна, як і загалом практично всі пострадянські країни, побивають усі рекорди по зростанню неохристиянських інституцій. А це зростання, за окремими даними, щорічно сягає від 17 до 32 відсотків.¹ Як бачимо, поширення НРР, являючи собою релігійно-культурне явище, є відтак проблемою національної безпеки.

Діяльність неохристиян, як поруч й інших нетрадиційних НРР, в Україні обумовлена не стільки тим фактом, що вони, як виявляється, зневажливо ставляться до української мови, а скільки тими обставинами, що вони, здебільшого, є виразниками процесу духовного поневолення нації, культурної експансії проти неї. І проблема криється не в тому (чи не так в тому), що нетрадиційна релігійність встановлює в українському суспільстві свої ідеологічні мірила, а в тому, що самі українці дозволяють це проробляти з собою. Якщо споглядати релігійний пласт українського народу в політико-історичному контексті, то видається що українська релігійна сфера завжди спричинювала і завдавала великої частки невизначеності і мук у море страждання українців, доводячи народ до вкрай поруйнованої (і не лише духовної) пустелі. Терени сучасної України як ніколи виглядають добрим ґрунтом для впровадження неорелігійних ідей, так бо відчуття національного чималої частини населення є або знищеним чи понівеченим, або ж знаходиться в ембріональному стані. Не поодинокими є асимпатичні інтонації серед українців щодо українського національно-відродницького процесу, неприйняття української національної ідеї, витлумачуючи її як ворожу. І те, чого бракує зараз українському суспільству, і що є і було причиною нашого занепаду повсякчасно – то брак власного національного самоусвідомлення, національної гідності. Саме це й складає плідний ґрунт для розповсюдження різного роду НРР в українському культурному просторі.

В ідеалі кожна нова релігія, яка з тої чи іншої причини з'являється в Україні неодмінно мусить бути прилученою до національної ідеї. У противному разі вона буде виконувати в суспільстві ворожі функції – буде виразником, з одного боку, чужих національних і релігійних ідей, культур, духовності, традицій тощо, а з іншого – універсалістських, глобальних, неокосмополітичних ідеалів. Вона не просто буде випадати із загальнонаціонального контексту державотворення і національного становлення, але, не будучи скріплена національною ідеєю, буде проголошувати іншу, ідею інонаціональну чи антинаціональну, і тим виконувати в українському суспільстві функцію антидержавну, що призведе врешті-решт не до консолідації суспільних мас, а до протистояння, і не лише релігійного, а й політичного.

Іншими словами, здорове, національно свідоме суспільство ніяк неспроможне йти, як на налігачі, за чужими культурами і релігіями. Воно, тримаючи за парадигму свою національну ідею, неодмінно переломить будь-яку з них через призму свого національного досвіду, підпорядкувавши їх (чужі культури і релігії) собі на благо. "Така ієрархія суспільних цінностей забезпечує в цивілізованих суспільствах стабільне існування усіх релігій, націй, окремої особи. За умови досягнення такого рівня цивілізованості українці зберігають свій етнос і розвивають себе як нація, зберігаючи усе

¹ Бочкарев А. "Небесные врата" открыты. Кто следующий?-<http://infohome.alt.ru/jur/bochkarev/boch-article1.html>

багатство релігійного ставлення до світу”.¹ Проте у випадку з неохристиянським рухом ми маємо справу не з агресією чужих етнічних культур, не з етнічною колонізацією, а з штучною псевдокультурою, що набагато серйозніше, бо ж наслідки її впровадження ще є не до кінця з’ясованими.

І ще: У такий спосіб проблема присутності Церкви в соціумі набирає ваги бути доленосною. Втім зауважимо, що ми в жодному разі не маємо права розуміти під термінами «відродження християнства», «відродження моральності» (навіть і християнської) відродження, так би мовити, взагалі, як то продукувала певною мірою більшовицько-атеїстична ідеологічна машина, проголошуючи не без підстав на фоні споконвічно християнських моральних заповідей свої.

Як бачимо, останні ніяким чином не спромоглися суттєвого стримати тотальну морально-світоглядну деградацію радянського суспільства. Наочний досвід доводить, що мораль мусить витікати не з самої людини, вона не повинна залежати від будь-якого її коливання в той чи інший бік чи ж відносно окремої людини, чи ж загалом відносно будь-якої ідеологічної системи (тобто вона не повинна мати статус суб’єктивної норми, що заснована на якійсь атеїстичній ідеології і тих категоріях “добра” і “зла”, які вона обстоює), але завжди мусить детермінуватися чимось безумовно вищим і сталим, іншими словами - вищим божественним Законом.

«Якщо етика (і мораль - П.П.) будується лише на людині як на «мірі усіх речей», - писав О.Мень, - якщо вона є винахід, відносний і мінливий, то що тоді заважає людям прийняти вовчі закони? Релятивуючи моральність, ми відкриваємо простір для тваринної боротьби за існування, для «війни всіх проти всіх», для безмежного владолюбства, яке не зупиниться перед пірамідами з черепів і перетворенням цілих народів на «табірну пилюку»...».²

Коли, в контексті сучасного процесу переоцінок цінностей, усі радянські цінності відверто виявилися фальшивими (пустим декларуванням), коли старий більшовицький закон рухнув, переважна більшість українців у наш час усвідомила важливість й актуальність навернення в лоно саме християнства, зауважуючи, що в його межах лежить корінь всього того, що так необхідне сьогодні для людини, - віднаходження реального щастя, ідеї вищої моралі і справедливості.

Однаке загальний контекст національно-культурного відродження передбачає не просто відродження християнської моральності. Вона мусить проголошуватися неодмінно на фоні і в контексті української національної ідеї і лише тоді зможе принести добрий плід і користь у справі відродження людини й суспільства, виступити гарантом розбудови української державності.

Зрозуміло, що здійснити подібне під силу буде лише українським традиційним християнським конфесіям. Маємо на увазі тут насамперед УПЦ КП, УАПЦ, УГКЦ, але, поруч з ними, й низку протестантських конфесій, провідними серед числа яких є церкви українських баптистів, адвентистів і християн віри євангельської, що впродовж тривалого часу, увібравши в себе певні характерні для української ментальності ознаки, вже стали для українця також традиційними.

Україна, ставши незалежною, на свою біду успадкувала з радянського минулого увесь той патологічний комплекс антилюдяності й аморальності. Прикладів цьому на превеликий жаль більше ніж досить: великий рівень злочинності, аморальність, брутальність, наркоманія, алкоголізм, вандалізм, байдужість до ближнього тощо. У процесі сучасних переоцінок цінностей, що донедавна обстоювалися марксизмом-ленінізмом, відбулася певна видозміненість суспільної позиції й щодо релігії, зокрема християнської. Виникло, по-перше, усвідомлення її важливості й значимості в суспільно-політичному і культурному житті; по-друге, прийшло розуміння вважати релігійну сферу невід’ємною часткою загальносвітового культурного процесу. Це, в свою чергу,

¹ Іванишин В., Радевич-Винницький Я. Мова і нація.- С. 286.

² Мень А. Культура и духовное возрождение. – М., 1992. – С. 35.

обумовлює розуміти релігію одним з головних чинників духовного і національно-культурного відродження нації, а відтак і процесу державотворення. Однак розуміння ідеї національно-культурного відродження отримує в суспільстві різні оцінки.

Важливо усвідомлювати, що український ренесанс передбачає перш за все ренесанс духовний. І в цьому відношенні проблема відродження християнських моральних чеснот мусить складати справу першочергову. У противагу цьому, якщо розуміти відродження нації лише в суто матеріальному, так би мовити, матеріалістичному спектрі (як то розбудова економіки, впровадження новітніх технологій, прагнення поліпшити матеріальне становище громадян) нічого доброго врешті-решт не принесе. Власне, все це вже відбувалося у недалекому минулому, а результат – виховання і звеличення людиноподібного бездуховного монстра, якщо дозволите, матеріального вампіра, людини без совісті й честі, без моралі, без серця.

Те, на що відчуває брак українське суспільство зараз, то це - відсутність сталих смислових і моральних дороговказів. Адже за часи Радянської влади, а ще задовго до неї Російського царату, було здійснено все можливе, щоб знищити Україну як народ, як державу і як культуру. Здійснювався свідомий відрив від національного коріння, від національного культурного стрижня. Все, на що здатна була російсько-імперська та більшовицька політика щодо України було зроблене - частково було знівечено нашу мову, культуру, традиційну релігійність, звичаї, відкинута елементарні норми моралі, тієї моралі, яку впродовж століть репрезентувала саме Церква - Українська Церква.

Тому кризу, в якій перебуває сучасне українське суспільство, справедливо визначити передусім як кризу самої людини. Боляче, але ми стоїмо зараз на руїнах власної культури і духовності, відродження яких мусить становити зараз *найголовнішу* дієву складову національного самоусвідомлення. Девізом і водночас дією нашого національного ренесансу мусить бути приведення народу (кожного його представника) до розуміння своєї культурної, духовної та історичної значимості, як того підмурка, на якому і тільки на якому спроможна встояти в світовому вимірі українська нація. І в цьому контексті неабияким «фронтним колом» для суспільства може стати повернення українців до загальних основ їх рідного традиційного християнства.

*Л.Филипович**

МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД МІЖРЕЛІГІЙНОГО ДІАЛОГУ І УКРАЇНА

В сучасних умовах глобалізованого і плюрального світу необхідність міжрелігійного міжнародного діалогу надзвичайно актуалізована. Цей діалог - новий за метою, формами, учасниками і очікуваними результатами - тільки починається, й успіхи у нього поки що незначні. Але бажання в спілкуванні віруючих різних релігій, яке існувало раніше як природна, часто неусвідомлена данність, переростає у масове і глибоке розуміння єдиноможливості збереження своїх духовних традицій тільки шляхом їх діалогу. Безальтернативність діалогу, сповідування їх суб'єктами спільних цінностей, одною із яких постає релігійна свобода, створюють можливість для реального мирного співіснування різних релігій і культур.

1) Історія

Історія міжрелігійного діалогу наповнена різноманітними сторінками взаємин віруючих різних віросповідань: від глухого мовчазного непомічання, ворожого протистояння до дуже рідких випадків підтримки та порозуміння. На пам'ять приходять

* Завідувач відділу Відділення релігієзнавства Інституту філософії імені Г.С.Сковороди НАН України, д.філос.н.